



พิธีกรรมวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

คำจำกัดความ

มีการใช้คำภาษาอังกฤษหลายคำเพื่อให้หมายถึง "การจำหน่ายหนังสือออก" เช่น condemning, culling, eliminating, evicting, harvesting, overhauling, pruning, reappraising, reducing, rejecting, removing, relegating, retiring, revising, sifting, stack thinning, stock controlling, thinning out, weeding, winnowing, withdrawing และตั้งแต่ปี 1921 วารสาร Library Literature ใช้คำว่า discarding แสดงความหมายนี้ (Roy, 1994) ซึ่งคำเหล่านี้มีการใช้กันมาตั้งแต่มีการพัฒนาการจำหน่ายหนังสือออกในระยะแรกจนถึงปัจจุบัน และมักใช้แสดงถึงกระบวนการต่าง ๆ ในการจำหน่ายหนังสือออกและแนวคิดใหม่ ๆ ที่เกี่ยวกับการจำหน่ายหนังสือออก เช่น pruning, weeding แสดงถึงกระบวนการจำหน่ายหนังสือออกทั้งหมด relegating แสดงถึงการนำไปจัดเก็บในที่อื่น discarding แสดงถึงการกำจัดตัวเล่มออกไปจากห้องสมุด รวมถึงหลักฐานเกี่ยวกับหนังสือนั้นด้วย stock controlling แสดงถึงกระบวนการจำหน่ายหนังสือออกที่มีนัยทางบวก (Mosher, 1980) โดยส่วนใหญ่แล้วมักใช้คำว่า weeding ซึ่งจะมีความหมายครอบคลุมกระบวนการจำหน่ายหนังสือออกทั้งหมด

ส่วนความหมายของ "การจำหน่ายหนังสือออก" นั้น มีผู้ให้คำอธิบายไว้คล้ายคลึงกัน เช่น Roy (1988) ให้ความหมายว่า เป็นการเลือกวัสดุจากทรัพยากรทั้งหมดของห้องสมุดเพื่อจำหน่ายออกไป และปี 1994 เขายังให้ความหมายอีกว่า การจำหน่ายหนังสือออกเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายวัสดุออกจากห้องสมุด หรือศูนย์สารนิเทศ ส่วน Patterson (1958) อ้างถึงใน Roy, 1994) ให้ความหมายว่า การจำหน่ายหนังสือออกเป็นกระบวนการในการนำเอาเอกสารฉบับเก่าและหนังสือออกจากชั้นหนังสือ เป็นงานที่ทำเป็นประจำและต่อเนื่อง และภายหลังการจำหน่ายหนังสือออกจะต้องมีการนำหลักฐานของหนังสือออกจากตู้บัตรหลักฐาน สำหรับ Stuart (1985) ระบุว่า การจำหน่ายหนังสือออกมีความหมายรวมถึงการพิจารณา

คัดออก การปรับการจัดหมวดหมู่ การโยกย้ายไปคลังเก็บ หรือการโอนให้ห้องสมุดอื่นที่มีข้อตกลง เรื่องความร่วมมือระหว่างกัน ประยงค์ศรี พัฒนกิจจำรูญ (2533) ได้ให้ความหมายว่า การจำหน่ายหนังสือออกเป็นการคัดทรัพยากรสารสนเทศที่ไม่มีประโยชน์ ไม่เกี่ยวข้อง และไม่เป็นที่ต้องการของผู้ใช้บริการอีกต่อไปออกจากสถาบันบริการสารสนเทศ

นอกจากนี้ยังมีผู้อธิบายว่าการจำหน่ายหนังสือออกเป็นกิจกรรมหนึ่งในงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศ เช่น Connor (1985 อ้างถึงใน Roy, 1994) ระบุว่า การพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศมีความหมายครอบคลุมงานที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรห้องสมุด นับตั้งแต่ การคัดเลือก การบำรุงรักษา และการนำวัสดุที่เก่า ชำรุด ไม่เป็นที่ต้องการ ออกจากทรัพยากรห้องสมุด สำหรับ Segal (1980 อ้างถึงใน Roy, 1994) กล่าวว่า การจำหน่ายหนังสือออกเป็นงาน 1 ใน 5 ของงานเทคนิค คือ งานสำรวจหนังสือ งานประเมินทรัพยากรห้องสมุด งานบำรุงรักษาทรัพยากรห้องสมุด งานจำหน่ายหนังสือออก และงานกำจัดหนังสือออกไปจากห้องสมุด และ Roy (1994) ระบุว่า การจำหน่ายหนังสือออกเป็นองค์ประกอบหนึ่งในวงจรพัฒนาและบำรุงรักษาทรัพยากรสารสนเทศ

สรุปได้ว่าการจำหน่ายหนังสือออก หมายถึง การดำเนินงานในการนำหนังสือที่ไม่มีการใช้ออกจากชั้นหนังสือโดยย้ายไปเก็บในระบบชั้นปิด การเปลี่ยนรูปเป็นวัสดุย่อยส่วน การโอนให้ห้องสมุดสาขา การบริจาค การขาย หรือทำลาย โดยมีหลักเกณฑ์พิจารณาที่ใช้เป็นข้อกำหนดในการแยกหนังสือที่มีการใช้ออกจากหนังสือที่ไม่มีการใช้

แม้การจำหน่ายหนังสือออกจะมีความหมายโดยนัยในด้านลบ เนื่องจากการกำจัดหนังสือที่ไม่ต้องการออกจากทรัพยากรสารสนเทศของห้องสมุด แต่ Roy (1994) เสนอว่า เราสามารถมองการจำหน่ายหนังสือออกให้เป็นด้านบวกได้ คือเป็นกระบวนการคัดเลือกใหม่

สาเหตุของการจำหน่ายหนังสือออก

ทรัพยากรสารสนเทศเพิ่มปริมาณอย่างรวดเร็ว เนื่องจากการผลิตสิ่งพิมพ์มาจํานวนมาก มีรายงานว่ ปี 1991 สหรัฐอเมริกามีการผลิตหนังสือ 48,146 ชื่อเรื่อง ปี 1992 มีปริมาณการผลิตเพิ่มขึ้นเป็น 49,276 ชื่อเรื่อง และในช่วงแรกของปี 1993 มีการผลิตหนังสือแล้วจํานวน 42,217 ชื่อเรื่อง (The Bowker annual, 1994) จะเห็นได้ว่าหนังสือจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ทำให้ห้องสมุดมีอัตราการขยายตัวร้อยละ 4.25 ต่อปี ซึ่งห้องสมุดจะมีจํานวนหนังสือ

เพิ่มเป็น 1 เท่าตัวทุก ๆ 16 ปี (Evans, 1987) ซึ่ง Rider (1944 อ้างถึงใน Roy, 1994) ได้กล่าวไว้เช่นกัน และเขาได้อธิบายว่าความเติบโตของทรัพยากรสารสนเทศในห้องสมุดเกิดจากปัจจัย 4 ประการ คือ ห้องสมุดมีงบประมาณจัดซื้อเพิ่ม มีการเพิ่มสาขาวิชาในสถาบัน ห้องสมุดมีการจัดซื้อย้อนหลัง มีการจัดพิมพ์หนังสือเพิ่มมากขึ้น

จากการเติบโตของทรัพยากรสารสนเทศดังกล่าว จึงก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับห้องสมุด คือ มีเนื้อที่จำกัดในการจัดเก็บทรัพยากรสารสนเทศ เนื้อที่มีอยู่ไม่ได้ถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพ การหาเนื้อที่เพิ่มขึ้นเป็นเรื่องที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างสูง การบริการและการใช้เริ่มมีความยุ่งยากในการเข้าถึงทรัพยากรสารสนเทศที่มีอายุแตกต่างกัน มีหลายประเภท และมีขอบเขตเนื้อหาหลากหลาย (Cooper, 1968)

ปัญหาดังกล่าวได้มีผู้เสนอวิธีการเพื่อแก้ไขการขาดแคลนเนื้อที่ภายในห้องสมุด เช่น ในปี 1970 Rouse (1971 อ้างถึงใน Roy, 1994) เสนอวิธีการดังนี้

1. นำหนังสือที่มีเนื้อหาล้าสมัย มีอายุเก่าออกจากทรัพยากรสารสนเทศในห้องสมุด
2. ให้มีนโยบายการจำหน่ายหนังสือออกที่รัดกุม
3. การจัดหนังสือชั้นหนังสือควรดูขนาดเป็นสำคัญ และควรจัดโดยวันเนื้อที่ในชั้นให้น้อยลง หรือจัดวางหนังสือซ้อนกัน 2-3 ชั้น
4. ทำชั้นหนังสือให้สูงขึ้น และลดความลึกของชั้นให้น้อยลง
5. ลดความกว้างของทางเดินระหว่างชั้น รวมถึงช่องทางเดินอื่น ๆ ด้วย

ขณะที่ Stuart (1985) ได้เสนอวิธีการดังนี้

1. สร้างห้องสมุดใหม่หรือต่อเติมห้องสมุด แต่วิธีนี้ค่อนข้างทำได้ยาก เพราะต้องอาศัยการลงทุนมาก
2. จัดหาที่จัดเก็บภายนอกอาคารห้องสมุด ซึ่งจะต้องมีการบำรุงรักษา มีกระบวนการขนส่ง และมีกระบวนการอนุรักษ์
3. จัดเนื้อที่ภายในห้องสมุดใหม่
4. ใช้วัสดุย่อยส่วนหรือเทคนิคอื่น ๆ

แม้จะมีวิธีการหลายวิธีเพื่อแก้ปัญหาเรื่องเนื้อหาที่จัดเก็บทรัพยากรสารนิเทศ Rouse (1971 อ้างถึงใน Roy, 1994) ได้สรุปจากการศึกษาวรรณกรรมและการสำรวจห้องสมุดจำนวน 200 แห่งว่า การจำหน่ายหนังสือออกเป็นวิธีการอันดับแรกที่ทำให้ห้องสมุดประหยัดเนื้อหา

ปัญหาเรื่องห้องสมุดขาดแคลนเนื้อหาจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ห้องสมุดต้องดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออก เพราะห้องสมุดมีเนื้อหาจำกัด ขณะที่หนังสือใหม่ต้องได้รับการจัดหาเข้ามาสม่ำเสมอ จึงต้องเตรียมเนื้อหาสำหรับสารนิเทศส่วนนี้ นั่นหมายความว่าจะต้องมีทรัพยากรสารนิเทศบางส่วน ถูกถอนออกไป (Hulser, 1986)

นอกจากสาเหตุด้านข้อจำกัดเรื่องเนื้อหาที่แล้ว ยังมีสาเหตุที่เกิดจากสภาพของทรัพยากรสารนิเทศเอง คือหนังสือไม่มีการใช้ อาจเนื่องจากเนื้อหาล้าสมัย หรือมีการเปลี่ยนแปลงสาขาวิชาในสถาบัน (วาทิ รูปนวงศ์ศานติ, 2526; Engeldinger, 1985; Seymour, 1972; Stueart, 1985; Bazirjian and Ericson, 1994) ซึ่งหนังสือที่ไม่มีการใช้เหล่านี้ เมื่ออยู่บนชั้นหนังสือจำนวนมาก จะมีผลกระทบทำให้ผู้ใช้ค้นหาหนังสือที่ต้องการได้ยาก (Seymour, 1985) ดังนั้นจึงต้องมีการดำเนินการจำหน่ายหนังสือดังกล่าวออกไป เพื่อให้คงเหลือไว้แต่ทรัพยากรสารนิเทศที่ต้องการใช้ และเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างจำนวนทรัพยากรสารนิเทศและเนื้อหาในการจัดเก็บ

ประวัติการจำหน่ายหนังสือออก

Eberthardt (1949 อ้างถึงใน Roy, 1994) ระบุว่า การจำหน่ายหนังสือออกได้รับความสนใจอย่างมากในช่วง ค.ศ. 1930-1949 อย่างไรก็ตาม Craig (1954 อ้างถึงใน Roy, 1994) รายงานว่า ช่วงเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1932-1952 ซึ่งเป็นช่วงที่มีแนวโน้มในการปรับปรุงพัฒนางานวิจัยทางบรรณารักษศาสตร์เป็นอย่างมากและในทุกแง่มุม แต่ในช่วงนี้มีความคืบหน้าในเรื่องวิธีการและมาตรฐานในการจำหน่ายหนังสือออกน้อยมาก

ใน ค.ศ. 1937 Library Extension Division ของ University of New York ได้จัดพิมพ์จุลสารชื่อ Weeding the library : suggestion for the guidance of librarians of small libraries ความหนา 18 หน้า มีข้อมูลแนะนำรูปแบบจำลองเกี่ยวกับการดำเนินงานห้องสมุด ซึ่งใน 40 ปีต่อมาแบบนี้ได้รับการขนานนามว่า

"ห้องสมุดที่ไม่ขยาย แต่มีประสิทธิภาพสูง" ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของอีกหลายคนที่แนะนำให้ห้องสมุดดำเนินการทั้งจัดหาทรัพยากรสารสนเทศเข้าและนำออกจากห้องสมุด (Roy, 1994)

วรรณกรรมที่กล่าวถึงการจำหน่ายหนังสือออกได้รับการตีพิมพ์อย่างต่อเนื่องตลอดมา รวมทั้งมีการเสนอโครงการเกี่ยวกับการจำหน่ายหนังสือออกในการประชุมทางวิชาชีพ บรรณารักษศาสตร์ Słote (1989) ระบุว่าสิ่งพิมพ์เกือบ 1,000 รายการ ที่เกี่ยวกับการจำหน่ายหนังสือออก ซึ่งเขาได้จำแนกวรรณกรรมเหล่านั้นออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. งานซึ่งสรุปหรือกล่าวซ้ำกับบทความที่มีมาก่อนหน้านั้น
2. วรรณกรรมประเภท "How-to" เพื่อชี้แนะวิธีการใหม่ หรือวิธีการที่ได้ปรับปรุงพัฒนา
3. งานสรุปเชิงประวัติ โดยจัดทำเป็นข้อสรุปเชิงประวัติศาสตร์
4. งานที่กล่าวไว้ในเชิงปรัชญาอย่างกว้าง ๆ
5. งานที่ศึกษาถึงการควบคุมทรัพยากรสารสนเทศ

ตั้งแต่ทศวรรษ 1970 บทความที่เกี่ยวกับการจำหน่ายหนังสือออกยังคงกล่าวถึงหรือแสดงให้เห็นสิ่งที่ Słote ได้ระบุไว้ แม้จะยังไม่มีข้อยุติใหม่ ๆ เกิดขึ้น แต่ผู้เขียนบทความได้กล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เช่น ค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บ แนวทางในการจัดเก็บ เทคนิคและสูตรในการจำหน่ายหนังสือออก การเลหลังหนังสือ นโยบายการจำหน่ายหนังสือออก แนวทางที่แต่ละห้องสมุดเลือกใช้ การจำหน่ายหนังสือออกตามประเภททรัพยากรสารสนเทศ เช่น โสตทัศนวัสดุ จดหมายเหตู หนังสือหายาก ฐานข้อมูลออนไลน์ และงานอ้างอิง (Roy, 1994)

อาจกล่าวได้ว่า การจำหน่ายหนังสือออก จะยังคงเป็นหัวข้อที่มีการกล่าวถึงอยู่ตลอดไป ตราบเท่าที่ห้องสมุดมีภาระในการจัดหาทรัพยากรสารสนเทศ และทำให้ทรัพยากรสารสนเทศที่มีอยู่ตรงกับความต้องการของผู้ใช้

ความสำคัญของการจำหน่ายหนังสือออก

การจำหน่ายหนังสือออกเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศ เป็นการประเมินหนังสือว่ามีประโยชน์ต่อผู้ใช้ต่อไปหรือไม่ ถ้าหนังสือนั้นยังมีประโยชน์ต่อผู้ใช้นั้นจะยังคงอยู่ในห้องสมุด การจำหน่ายหนังสือออกจึงเป็นกระบวนการที่ควบคุมปริมาณและคุณภาพทรัพยากรสารสนเทศในห้องสมุด ให้มีคุณค่าและเป็นที่ต้องการของผู้ใช้ตลอดไป

การตัดสินใจที่จะดำเนินการจำหน่ายหนังสือออกของห้องสมุดนั้น มีข้อพิจารณาที่เกี่ยวข้องกับความได้เปรียบและเสียเปรียบของทั้งห้องสมุดและผู้ใช้ ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงแค่ข้อจำกัดด้านเนื้อที่เท่านั้น แต่รวมถึงการปล่อยให้หนังสือที่ไม่มีการใช้อยู่บนชั้นหนังสือตลอดเวลา เป็นการกีดกันไม่ให้ผู้ใช้เข้าถึงหนังสือที่ต้องการได้ (Cassata, 1980) ซึ่ง Seymour (1972) ได้ให้ข้อคิดเห็นเพื่อการตัดสินใจที่จะดำเนินการจำหน่ายออก คือ

1. ห้องสมุดมีสถานที่และเงินเพียงพอสำหรับการจัดหาและการบำรุงรักษาหนังสืออย่างต่อเนื่องหรือไม่
2. ห้องสมุดสามารถใช้หนังสือจากห้องสมุดอื่น โดยใช้เวลาไม่นานในการนำมาให้บริการ และมีค่าใช้จ่ายที่ต่ำกว่าที่จะจัดหาและบำรุงรักษาเองหรือไม่
3. ถ้าให้หนังสืออื่น ๆ อยู่บนชั้นกับทรัพยากรอื่น ๆ จะทำให้เกิดคุณค่าในทางลบหรือไม่

แม้การจำหน่ายหนังสือออกจะมีความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศดังกล่าวมาแล้ว แต่มีบรรณารักษ์จำนวนไม่น้อยที่ไม่ต้องการดำเนินการจำหน่ายหนังสือออก เนื่องจากมีความลังเลใจด้วยกลัวการวิจารณ์และเกรงว่าการพยากรณ์การใช้จะผิดพลาดไป กลัวว่าจำนวนทรัพยากรสารสนเทศในห้องสมุดจะลดลง กลัวว่าหนังสือมีค่าจะถูกคัดออกไป เพราะอาจมีผู้ต้องการใช้ในอนาคต ซึ่ง Wezeman (1958 อ้างถึงใน Roy, 1994) ได้ระบุปัจจัยทางจิตวิทยา 7 ประการที่ทำให้บรรณารักษ์ไม่ดำเนินการจำหน่ายหนังสือออก ได้แก่

1. การไม่มีเวลา
2. ความยึดติดกับหนังสือเก่า
3. ความล้มเหลวที่จะติดตามสิ่งพิมพ์ใหม่ ๆ
4. นโยบายการเลือกหนังสือที่มีอยู่มีความเหมาะสมแล้ว
5. ปฏิเสธที่จะใช้ทรัพยากรสารสนเทศร่วมกับห้องสมุดอื่น
6. มีความคิดว่าหนังสือเป็นทรัพย์สินที่หายาก
7. ขาดความตระหนักถึงความสะดวกของผู้ใช้

นอกจากนี้ Slose (1989) ยังได้กล่าวถึงปัจจัยที่เกี่ยวกับปรัชญาและความรู้สึกของบรรณารักษ์ในการต่อต้านการดำเนินการจำหน่ายหนังสือออกซึ่งคล้ายคลึงกับปัจจัยข้างต้น คือ

1. ยึดมั่นในปริมาณทรัพยากรสารสนเทศ
2. มีความกดดันในงานวิชาชีพ
3. ทรัพยากรสารสนเทศเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์
4. มีความขัดแย้งในเรื่องหลักเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือกหนังสือออก

ในเรื่องการยึดมั่นในปริมาณทรัพยากรสารสนเทศนั้น Ford (1961 อ้างถึงใน Seymour, 1972) ได้กล่าวว่า บรรณารักษ์จะยึดถือปริมาณมากกว่าคุณภาพของทรัพยากรสารสนเทศของห้องสมุด การจำหน่ายหนังสือออกจึงเป็นการทำลายวัตถุประสงค์ของการสร้างทรัพยากรสารสนเทศของห้องสมุด

สาเหตุที่บรรณารักษ์ไม่ต้องการดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออก จึงเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางบุคลิกภาพของบรรณารักษ์เอง จากรายงานของ Signori (1985) ระบุว่า บรรณารักษ์ห้องสมุดในแคนาดาไม่ค่อยดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออก เป็นเพราะบุคลิกของบรรณารักษ์ที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและสังคม และไม่เต็มใจที่จะเสี่ยง ขาดความเชื่อมั่นและขาดหลักเกณฑ์วิธีการคัดเลือก และสนใจการจำหน่ายหนังสือออกเมื่อมีปัญหา เรื่องพื้นที่ในห้องสมุด

นอกจากปัจจัยทางบุคลิกภาพของบรรณารักษ์ที่เป็นสาเหตุทำให้บรรณารักษ์ไม่ดำเนินการจำหน่ายหนังสือออกแล้ว ยังพบว่าวิธีการจำหน่ายหนังสือออกเป็นอีกสาเหตุหนึ่งเช่นกัน โดย Martin และ Manch (1971 อ้างถึงใน Roy, 1994) ระบุว่า การขาดวิธีการที่เหมาะสมในการโอนย้ายหรือกำจัดวัสดุเก่าของห้องสมุด ทำให้บรรณารักษ์ไม่ยอมจำหน่ายหนังสือออก

บรรณารักษ์ที่ไม่ต้องการดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออก อาจหลีกเลี่ยงการดำเนินงานดังกล่าวได้ โดยพิจารณาความสัมพันธ์ของนโยบายการจัดการจัดทำกับกรจำหน่ายหนังสือออก ห้องสมุดจะต้องกำหนดนโยบายการจัดการจัดทำโดยคำนึงถึงข้อจำกัดด้านเนื้อที่ของอาคารและความสะดวกในการเข้าถึงของผู้ใช้เป็นหลัก (Cassata, 1980)

นโยบายการจำหน่ายหนังสือออก

การดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออกจะต้องมีการกำหนดนโยบายเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน Mayne (1952 อ้างถึงใน Roy, 1994) กล่าวว่า ห้องสมุดที่มีการดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออกควรกำหนดนโยบายการจำหน่ายหนังสือออก ซึ่งในนโยบายควรมีการระบุว่า

ใครควรเป็นผู้ปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก เมื่อไรจึงจะปฏิบัติกรจำหน่ายหนังสือออก จะจำหน่ายออกทรัพยากรสารสนเทศประเภทใด จะต้องทำบันทึกอะไรไว้บ้าง และหนังสือที่ถูกคัดออกไปจะดำเนินการอย่างไร Adams (1954 อ้างถึงใน Roy, 1994) ระบุว่า นโยบายการจำหน่ายหนังสือออกควรสัมพันธ์กับนโยบายการคัดเลือกหนังสือเข้าห้องสมุด

อย่างไรก็ดี ห้องสมุดที่ปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก อาจไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้อง มีนโยบายการจำหน่ายหนังสือออก จากการศึกษาของ Engeldinger (1985) เกี่ยวกับการดำเนินงานหนังสืออ้างอิงของห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาในสหรัฐอเมริกา จำนวน 377 แห่ง พบว่ามีห้องสมุดจำนวนน้อยที่มีนโยบายการจำหน่ายหนังสือออก ขณะที่ห้องสมุดร้อยละ 81.4 มีการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก แต่ไม่กำหนดเป็นนโยบาย ซึ่งชี้ให้เห็นว่าห้องสมุดหลายแห่งปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก โดยไม่มีการกำหนดแนวทางอย่างเป็นทางการ

แม้การศึกษาของ Engeldinger จะได้ผลสรุปในเรื่องการกำหนดนโยบายการจำหน่ายหนังสือออกว่าห้องสมุดไม่ค่อยปฏิบัติ แต่การดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออกก็ควรมีการกำหนดนโยบายเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติเช่นเดียวกับการดำเนินงานด้านอื่น ๆ ของห้องสมุด นโยบายการจำหน่ายหนังสือออกควรสอดคล้องกับนโยบายการคัดเลือกหนังสือตามที่ Adams ได้ระบุไว้ ฉะนั้นผู้กำหนดนโยบายจึงควรเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการคัดเลือกหนังสือเข้า ดังที่ห้องสมุด University of Victoria คณะทำงานเพื่อศึกษาหาวิธีการในการจำหน่ายหนังสือออกและพัฒนานโยบายการจำหน่ายหนังสือออก ได้สรุปรายงานเกี่ยวกับการตั้งคณะทำงานว่า คณะทำงานควรมีจำนวนน้อย และบุคคลที่มีหน้าที่รับผิดชอบงานพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศเหมาะสมที่จะเป็นผู้พัฒนานโยบายการจำหน่ายหนังสือออก (Signori, 1985)

นโยบายการจำหน่ายหนังสือออก ควรระบุรายละเอียดในเรื่องดังต่อไปนี้

1. ระยะเวลาในการจำหน่ายหนังสือออก ไม่มีข้อกำหนดว่าห้องสมุดควรจะดำเนินการจำหน่ายหนังสือออกเมื่อไร ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละแห่ง แต่ควรมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ โดยทั่วไปแล้วการจำหน่ายหนังสือออกอาจกำหนดให้ดำเนินการในช่วงเวลาเฉพาะที่กำหนดขึ้น เช่น ปฏิบัติเมื่อมีการสำรวจหนังสือ ปฏิบัติต่อเนื่องตลอดทั้งปี หรือปฏิบัติโดยบังเอิญเมื่อพบหนังสือที่ควรจำหน่ายออก (Roy, 1994) Doubleday (1904 อ้างถึงใน Roy, 1994) และ Segal (1980 อ้างถึงใน Roy, 1994) ระบุว่าบรรณารักษ์ปฏิบัติงาน

จำหน่ายหนังสือออกเมื่อมีการสำรวจหนังสือ ขณะที่ Drury (1930 อ้างถึงใน Roy, 1994) กล่าวว่า การจำหน่ายหนังสือสามารถปฏิบัติได้หลายเวลา เช่น เมื่อมีการจ้างบรรณารักษ์ใหม่ หรือเมื่อชั้นหนังสือเต็มแล้ว จากการศึกษาของ Engeldinger (1985) ที่ศึกษาการดำเนินงานหนังสืออ้างอิงของห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา จำนวน 377 แห่ง พบว่าร้อยละ 48.6 มีระยะเวลาในการจำหน่ายหนังสืออ้างอิงเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง โดยปฏิบัติมากกว่า 1 ครั้งในทุก 2 ปี

ระยะเวลาในการจำหน่ายหนังสือออก อาจจำแนกได้ 2 ลักษณะ (Bedsole, 1958) คือ

- การจำหน่ายหนังสือออกแบบวันต่อวัน เป็นการปฏิบัติงานเป็นประจำวัน มีผลทำให้ทรัพยากรสารสนเทศทันสมัยอยู่เสมอ
- การจำหน่ายหนังสือออกแบบตามระยะเวลาที่กำหนด เป็นการกำหนดช่วงเวลาในการจำหน่ายหนังสือออก เช่น จำหน่ายหนังสือออกทุก 3 ปี การกำหนดระยะเวลาจำหน่ายหนังสือออกแบบนี้ทำให้บรรณารักษ์สามารถพิจารณาหนังสือทั้งหมดในห้องสมุด ทำให้ทราบถึงจุดเด่นจุดด้อยของทรัพยากรสารสนเทศในห้องสมุดว่าควรจัดหาสาขาวิชาใดเพิ่ม เล่มใดควรนำมาซ่อมหรือควรหาทดแทน ห้องสมุดควรดำเนินการสำรวจทรัพยากรสารสนเทศก่อนมีการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก เพื่อให้การปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกประสบผลสำเร็จยิ่งขึ้น

2. ผู้ปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก โดยทั่วไปแล้วบรรณารักษ์มักเป็นผู้ต้องรับผิดชอบในการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก ดังที่ Craig (1954 อ้างถึงใน Roy, 1994) ได้ระบุไว้ว่า บรรณารักษ์ควรเป็นผู้รับผิดชอบการจำหน่ายหนังสือออก เช่นเดียวกับที่มหาวิทยาลัย Yale ได้มีการสรุปลักษณะที่ค้นพบในการจัดทำโครงการ 3 ปี เพื่อการย้ายเก็บหนังสือที่มีการใช้น้อย ข้อเสนอประการหนึ่งที่เกี่ยวกับบุคลากร คือ บรรณารักษ์ควรเป็นบุคคลแรกที่คัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก แล้วส่งรายชื่อหนังสือนั้นให้อาจารย์เพื่อขอความคิดเห็น (Seymour, 1972) ซึ่งตรงกับข้อเสนอแนะที่มีในอดีตตั้งแต่ปี 1943 ว่า บรรณารักษ์ควรเป็นผู้ดำเนินการจำหน่ายหนังสือออกในขั้นแรก เพราะได้รับการศึกษาในเรื่องหลักเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือ บรรณารักษ์เรียนรู้จากประสบการณ์ในเรื่องความต้องการของชุมชนและรู้จักประโยชน์ของหนังสือทุกหมวดในห้องสมุด หลังจากนั้นคณะกรรมการเกี่ยวกับหนังสือหรือคณะกรรมการห้องสมุด ควรเป็นผู้ตัดสินใจขั้นสุดท้ายว่าควรจำหน่ายออกหรือจัดหาเข้ามาแทนที่ (Roy, 1994)

บรรณารักษ์ที่เป็นผู้ปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก ควรเป็นผู้มีความรู้หรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับการคัดเลือกหนังสือ ดังนั้นผู้ปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกจึงควรเป็นบุคคลเดียวกับผู้ที่รับผิดชอบการคัดเลือกหนังสือ ดังที่ Clarke (1943 อ้างถึงใน Roy, 1994) ได้กล่าวไว้ในปี 1954 และเขายังได้อธิบายว่า การจำหน่ายหนังสือออกเหมือนกับการคัดเลือกเข้า คือเป็นการประสานกันของกลุ่มบุคคลที่ประกอบด้วย บรรณารักษ์ เจ้าหน้าที่ คณะกรรมการ และผู้เชี่ยวชาญ หรือแม้กระทั่งบุคคลทั่วไป ข้อคิดเห็นนี้ได้รับการสนับสนุน การจำหน่ายหนังสือออกจึงมีการรับฟังทัศนะจากผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา โดยเฉพาะในมหาวิทยาลัย เพราะทำให้มีการร่วมกันคิดตัดสินใจ (Osheroff and Knittel, 1990)

หลักเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก

หลักเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกมีลักษณะของหนังสือที่มีผู้น้อยหรือไม่มีการใช้ หนังสือที่ไม่มีประโยชน์อีกต่อไปแล้ว จากการศึกษาของ McGaw ที่ห้องสมุด University of Houston พบว่าหลักเกณฑ์การพิจารณาควรเป็นหลักเกณฑ์เดียวกันกับที่ใช้ในการคัดเลือกหนังสือเข้าห้องสมุด ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของห้องสมุด (Seymour, 1972)

ห้องสมุดแต่ละแห่งจะมีการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกที่เป็นลักษณะเฉพาะของตน ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญในการกำหนดหลักเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก โดยห้องสมุดจะมีหลักเกณฑ์สำหรับการคัดเลือกหนังสือแตกต่างกันไปตามภาระหน้าที่ของแต่ละห้องสมุด (Cassata, 1980) สิ่งที่เห็นได้ชัดที่สุดคือเรื่องสาขาวิชา เพราะหลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาคัดเลือกหนังสือจะแตกต่างกันไปตามแต่ละสาขาวิชา จากการศึกษาของ Fussler และ Simon (1961 อ้างถึงใน Seymour, 1972) ที่ศึกษารูปแบบการใช้หนังสือ และการย้ายที่เก็บหนังสือที่มีการใช้น้อยใน 4 สาขาวิชา พบว่าสาขาวิชาต่าง ๆ ไม่สามารถใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกหนังสือออกแบบเดียวกันได้

หลักเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกที่มีการใช้ในห้องสมุดแต่ละแห่งสามารถสรุปลักษณะของหลักเกณฑ์ได้ดังนี้ (Slote, 1989)

1. หลักเกณฑ์ที่พิจารณาโดยใช้เกณฑ์จิตวิสัย (subjective criteria) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2531) ขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของผู้ปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก

2. หลักเกณฑ์ที่พิจารณาอายุของหนังสือ ได้แก่ ปีที่พิมพ์ ปีลิขสิทธิ์ หรือปีที่จัดทำเข้ามา
หลักเกณฑ์นี้จึงเป็นการพิจารณาระหว่างหนังสือเก่าหรือใหม่นั้นเอง

3. หลักเกณฑ์ที่พิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้น (shelf-time period)
คือ พิจารณาช่วงเวลาระหว่างที่หนังสืออยู่บนชั้นกับหนังสือถูกยืมว่ามีระยะเวลาเท่าใด

4. หลักเกณฑ์ที่พิจารณาโดยใช้วิธีการทางคณิตศาสตร์ ใช้สูตรหรือรูปแบบจำลองช่วย
ในการตัดสินใจว่าทรัพยากรสารนิเทศใดควรจำหน่ายออก

5. หลักเกณฑ์ที่พิจารณาโดยใช้หลักเกณฑ์หลาย ๆ วิธีผสมผสานกัน เช่น พิจารณา
ช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้น และปีที่พิมพ์ของหนังสือ

ห้องสมุดต้องเลือกใช้หลักเกณฑ์ให้เหมาะสม สามารถระบุหนังสือที่ควรจำหน่ายออก
จากทรัพยากรสารนิเทศทั้งหมดของห้องสมุดได้ ซึ่งหลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก
มีทั้งหลักเกณฑ์เชิงปริมาณ และหลักเกณฑ์เชิงคุณภาพ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (วณิ ฐานวงศ์สานติ,
2526; Evans, 1987; Mosher, 1980; Stueart, 1985; Slote, 1989)

1. หลักเกณฑ์เชิงปริมาณ ได้แก่

1.1 สภาพตัวเล่ม ห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่ใช้พิจารณาจากสภาพ
ตัวเล่ม ซึ่งหลักเกณฑ์นี้ควรระมัดระวังในการจำหน่ายออกหนังสือหายาก หลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณา
ได้แก่

- หนังสือชำรุด เช่น หน้ากระดาษบางหน้าสกปรก หน้าไม่ครบ

ปกหนังสือขาด ตัวเล่มหลุดขาดจากกัน เป็นต้น

- หนังสือมีฉบับซ้ำมากเกินไป
- หนังสือมีการจัดพิมพ์ไม่ดี เช่น ตัวพิมพ์เล็กเกินไป ตัวพิมพ์ไม่ชัดเจน

ภาพประกอบไม่ชัดเจน

- หนังสือมีกระดาษบางหรือการเย็บเล่มไม่ดี

1.2 อายุหนังสือ พิจารณา

- ปีที่พิมพ์ของหนังสือ
- ปีที่จัดทำเข้าห้องสมุด



1.3 การใช้หนังสือ พิจารณา

- ช่วงเวลาที่มีการยืมหนังสือครั้งสุดท้าย
- ช่วงเวลาที่หนังสืออยู่บนชั้นหนังสือตลอดเวลาโดยไม่มีการใช้ภายใน

หรือยืมออก

การใช้เป็นหลักเกณฑ์ที่ห้องสมุดหลายแห่งนิยมใช้ เพราะมีสมมติฐานว่าการใช้ที่ผ่านมาเป็นเครื่องชี้รูปแบบการใช้ในอนาคต (Reed-Scott, 1985) ในปี 1961 Fussler และ Simon (1961 อ้างถึงใน Seymour, 1972) ได้ศึกษารูปแบบการใช้หนังสือที่ห้องสมุด University of Chicago โดยใช้วิธีวิเคราะห์ทางสถิติ ได้ผลสรุปประการหนึ่ง คือ การใช้ที่ผ่านมาเป็นเครื่องพยากรณ์การใช้ในอนาคตที่ดี และปี 1969 Slote (1975 อ้างถึงใน อัญชลี สุตธรรม, 2522) ได้ศึกษาการจำหน่ายหนังสือออกในห้องสมุดประชาชน 5 แห่ง ได้ผลสรุปเช่นเดียวกัน

Trueswell (1965 อ้างถึงใน Seymour, 1972) ได้เสนอวิธีการในการพิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก โดยศึกษาการใช้ว่าหนังสือเล่มใดควรถูกคัดออก โดยศึกษาสถิติการยืมที่ผ่านมาจากหนังสือแต่ละเล่มในช่วงเวลาหนึ่ง จากการศึกษาเขาพบว่าหนังสือร้อยละ 99 ถูกยืมอย่างน้อย 1 ครั้ง ในช่วง 8 ปีที่ผ่านมา ดังนั้นหนังสือที่ไม่มีการยืมในช่วงก่อน 8 ปี ควรย้ายออกจากชั้นหนังสือ เขายังพบอีกว่าระยะเวลาที่กำหนดเพื่อตัดสินว่าหนังสือเล่มใดควรถูกคัดออกจะแตกต่างกันไปตามสาขาวิชา เพราะรูปแบบการใช้หนังสือในแต่ละสาขาวิชาแตกต่างกัน

ส่วน Slote (1975 อ้างถึงใน อัญชลี สุตธรรม, 2522) ได้กำหนดเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือออกโดยใช้การพิจารณาช่วงเวลาที่ยืมอยู่บนชั้น (shelf-time period) ที่ Harrison Public Library โดยจับบันทึกการยืมของหนังสือทุกเล่มที่โต๊ะจ่าย-รับ เป็นเวลา 10 เดือน หนังสือที่มีการยืมถือได้ว่าเป็นทรัพยากรสารสนเทศหลัก ห้องสมุดสามารถจำหน่ายออกหนังสือนวนิยายจำนวน 1,200 เล่ม ที่ไม่มีการยืมเลย นอกจากนี้เขายังได้ทำการวิจัยที่ห้องสมุดประชาชนอีก 5 แห่ง โดยศึกษาเฉพาะหนังสือนวนิยายเท่านั้น โดยพิจารณาช่วงเวลาที่ยืมอยู่บนชั้นเปรียบเทียบกับปีที่พิมพ์ของหนังสือ พบว่าการยืมในอดีตเป็นเครื่องชี้การยืมในอนาคต ซึ่งทำให้ทราบว่าหนังสือเล่มใดเป็นที่ต้องการของผู้ใช้

การใช้เป็นหลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกที่ห้องสมุดใช้และมีผู้ศึกษามากที่สุด (Stueart, 1985) และมักนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับอายุของหนังสือ เช่น Gosnell (1944 อ้างถึงใน Roy, 1994) ได้ศึกษาปีที่พิมพ์ของหนังสือสัมพันธ์กับอัตราการยืม

เพื่อพยากรณ์หนังสือที่ไม่มีการใช้ในวรรณกรรมสาขาต่าง ๆ พบว่าผู้ใช้ในห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา จะใช้สิ่งพิมพ์ใหม่มากกว่าสิ่งพิมพ์เก่า ซึ่งจะมีการใช้ลดน้อยลงในแต่ละปีนับตั้งแต่จัดพิมพ์มา และ หนังสือที่มีการใช้น้อยหรือไม่มีการใช้เลยควรย้ายไปอยู่ที่ที่มีการเข้าถึงน้อย เขาได้กำหนดหลักเกณฑ์ ที่กลายเป็นสมมติฐานในทฤษฎีการจำหน่ายหนังสือออกมาว่า "อายุหนังสือมีความสัมพันธ์กับการใช้" ส่วน อัญชลี สุทธธรรม (2522) ได้ศึกษาเปรียบเทียบการคัดหนังสือออกด้วยวิธีพิจารณาช่วงเวลา ที่หนังสืออยู่บนชั้นและปีที่พิมพ์ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการคัดหนังสือออกทั้ง 2 แบบ โดยศึกษาหนังสือ ภาษาไทยและภาษาอังกฤษในหมวดวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ ที่พิมพ์ช่วงปี พ.ศ. 2483-2519 หรือ ค.ศ. 1904-1976 รวมทั้ง Morse (1968 อ้างถึงใน Roy, 1994) และ Jain (1967 อ้างถึงใน Roy, 1994) และ Fisher (1984-85) ได้ทำการวิจัยการใช้หลักเกณฑ์การใช้กับ อายุหนังสือเช่นกัน โดยได้ผลสรุปเช่นเดียวกัน

2. หลักเกณฑ์เชิงคุณภาพ เป็นหลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกที่ยาก ที่สุด เพราะเป็นการประเมินคุณค่าหรือคุณภาพของหนังสือ และมักถูกพิจารณาว่าเป็นการคัดเลือกออก ที่ไม่เป็นรูปธรรม การพิจารณาขึ้นอยู่กับประสบการณ์และความรู้ของบรรณารักษ์ ซึ่งอาจเป็น อันตรายได้ เพราะการประเมินเป็นไปตามมุกคลิกภาพของบรรณารักษ์มากกว่าตามความต้องการ ของผู้ใช้ วิธีการพิจารณานี้จึงมักให้บรรณารักษ์ทำงานโดยปรึกษาอาจารย์หรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ สาขาวิชา (Reed-Scott, 1985)

หลักเกณฑ์เชิงคุณภาพ ได้แก่

2.1 เนื้อหา โดยพิจารณา เนื้อหาล้าสมัย เนื้อหาไม่ถูกต้อง มีฉบับพิมพ์ครั้งใหม่ ไม่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ไม่ตรงกับสาขาวิชาที่มีการเรียนการสอนในสถาบัน ไม่ปรากฏใน รายชื่อหลักของสาขาวิชา ไม่มีการอ้างถึงในเอกสารอื่น มีหนังสือที่เหมาะสมกว่าในสาขาวิชา เดียวกัน เป็นหนังสือต้องห้าม พิจารณาลักษณะเนื้อหาของสาขาวิชา

2.2 ภาษา โดยพิจารณา เป็นภาษาที่มีผู้น้อย เป็นภาษาที่ไม่มีมีการเรียนการสอน ในสถาบัน

หลักเกณฑ์เชิงคุณภาพนี้ ถูกพิจารณาว่าไม่ใช่การคัดเลือกที่เป็นลักษณะวัตถุวิสัย ห้องสมุดหลายแห่งจึงมักใช้หลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือออกที่เป็นการใช้ ซึ่งเห็นได้ชัดเจน โดยมีสมมติฐานว่า การใช้ที่ผ่านมาเป็นเครื่องชี้การใช้ในอนาคตได้ แต่มีข้อเสนอแนะว่าการใช้ เป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในการพิจารณาคัดเลือกหนังสือออก (Reed-Scott, 1985) ซึ่ง Stuart

(1985) ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า การประเมินหนังสือไม่สามารถตัดสินจากการศึกษาการใช้หรือวิธีการเชิงปริมาณอื่น ๆ เพียงอย่างเดียวได้

ดังนั้นการคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก ควรใช้ทั้งหลักเกณฑ์เชิงปริมาณและหลักเกณฑ์เชิงคุณภาพควบคู่กันไป เช่น การจำหน่ายหนังสือออกที่ห้องสมุด Moorhead State University ได้คัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกในหมวด H-HJ และ L โดยใช้เกณฑ์หนังสือที่ไม่มีการยืมในช่วง 15 ปี ได้หนังสือจำนวน 36,308 เล่ม แล้วนำรายชื่อหนังสือดังกล่าวตรวจสอบรายชื่อใน Books for college libraries : essay and general literature index และให้บรรณารักษ์และอาจารย์พิจารณาในขั้นสุดท้าย ปรากฏว่าจำหน่ายออกหนังสือจำนวน 2,531 เล่ม (Reed and Erickson, 1993) นอกจากนี้ Eberhardt (1949 อ้างถึงใน Roy, 1994) ได้สำรวจหลักเกณฑ์ที่ห้องสมุดวิทยาลัยครูใช้ พบว่าใช้หลักเกณฑ์การใช้ อายุหนังสือ คุณค่าของเนื้อหา และความคิดเห็นของอาจารย์

ดังนั้นการคัดเลือกหนังสือออกจึงต้องปฏิบัติด้วยความรอบคอบและระมัดระวัง ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของห้องสมุด หลักสูตรการเรียนการสอน ความต้องการของผู้ใช้ ขอบเขตของทรัพยากรสารสนเทศ หลักเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือกเพื่อจำหน่ายหนังสือออกอาจใช้ข้อมูลจากสถิติการยืมอายุของหนังสือ เนื้อหาของหนังสือ ข้อมูลจากผู้ใช้ เพื่อให้การคัดเลือกมีความถูกต้องและไม่ผิดพลาด

วิธีการจำหน่ายหนังสือออก

ห้องสมุดสามารถจำหน่ายออกโดยเลือกใช้วิธีต่าง ๆ Lane (1980 อ้างถึงใน Roy, 1994) ระบุว่าวิธีการจำหน่ายหนังสือออกขึ้นอยู่กับนโยบายและกฎ ระเบียบของแต่ละห้องสมุด เช่น ห้องสมุดอาจไม่สามารถ ขาย หรือทำลายหนังสือที่จัดซื้อโดยเงินของท้องถิ่นหรือรัฐ

วิธีการจำหน่ายหนังสือออกที่มีการเลือกใช้ ได้แก่ (วาณี รูปนวงศ์สานติ, 2526; Roy, 1994; Stueart, 1985)

1. การย้ายเก็บในระบบชั้นปิด อาจอยู่ภายในหรือภายนอกอาคารห้องสมุด แม้จะทำให้การเข้าถึงหนังสือในส่วนนี้ไม่สะดวก และผู้ใช้ไม่อาจสำรวจหนังสือในส่วนนี้ได้ แต่เป็นวิธีการที่ช่วยให้อายุหนังสือในระบบชั้นปิดมีหนังสือที่เป็นที่ต้องการเพิ่มขึ้น
2. การโอนให้ห้องสมุดสาขา เป็นวิธีการที่ทำให้ทรัพยากรสารสนเทศได้อยู่ในที่ที่เหมาะสม และเป็นที่ต้องการใช้มากกว่า

3. การบริจาคให้ห้องสมุดอื่น เป็นวิธีการที่ทำให้หนังสือเล่มนั้นยังคงเป็นประโยชน์ต่อไป เพราะหนังสือที่ไม่มีประโยชน์ในห้องสมุดแห่งหนึ่ง อาจเป็นประโยชน์กับห้องสมุดแห่งอื่นได้ บรรณารักษ์จึงควรบริจาคหนังสือที่อยู่ในสภาพที่ดีเท่านั้น ไม่ใช่ส่งไปเป็นภาระให้ห้องสมุดอื่นต้องไปพิจารณาจำหน่ายออกอีก

4. การแลกเปลี่ยน วิธีนี้เป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างห้องสมุดด้วยกัน หนังสือได้อยู่ในที่ที่มีผู้ต้องการใช้

5. การเปลี่ยนรูปเป็นวัสดุย่อส่วน เป็นวิธีการเปลี่ยนรูปแบบของทรัพยากรสารสนเทศเพื่อการประหยัดเนื้อที่ภายในห้องสมุด

6. การขาย วิธีการขายมี 2 ลักษณะ ลักษณะหนึ่งห้องสมุดขายหนังสือให้บุคคลทั่วไป หรือขายให้ห้องสมุดอื่น หรือขายให้ร้านหนังสือ การขายลักษณะนี้หนังสือจะอยู่ในสภาพดี อีกลักษณะหนึ่งเป็นการขายเป็นเศษกระดาษ เนื่องจากสภาพชำรุด ซึ่งผู้ซื้ออาจนำไปย่อยหรือทำลาย เพื่อหมุนเวียนกระดาษมาใช้ใหม่

7. การทำลาย เป็นวิธีการที่ใช้เมื่อหนังสือมีสภาพชำรุด ไม่สามารถซ่อมได้ วิธีการทำลาย ได้แก่ เผา ตัดเป็นเศษกระดาษ หรือฝัง

ประโยชน์ของการจำหน่ายหนังสือออก

ห้องสมุดดำเนินการจำหน่ายหนังสือออก เพื่อแก้ปัญหาในเรื่องข้อจำกัดของพื้นที่ภายในห้องสมุด ดังนั้นเมื่อมีการนำหนังสือที่มีการใช้น้อยหรือไม่มีการใช้ออกไปโดยวิธีการที่ห้องสมุดเลือกใช้ตามความเหมาะสมแล้ว ประโยชน์ที่ได้รับคือ ห้องสมุดมีพื้นที่เพียงพอในการจัดเก็บทรัพยากรสารสนเทศที่เป็นที่ต้องการ และเตรียมพื้นที่สำหรับทรัพยากรสารสนเทศใหม่ ๆ นอกจากนี้ยังกล่าวกันว่า การจำหน่ายหนังสือออกทำให้การบริการมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น คือผู้ใช้สามารถเข้าถึงหนังสือที่ต้องการได้รวดเร็วและมีความถูกต้องในการค้นคืนมากขึ้น (Slote, 1989) เช่นเดียวกับที่ Stuart (1985) ระบุว่า การนำหนังสือที่มีการใช้น้อยออกจากห้องสมุด จะทำให้อัตราความสำเร็จในการค้นหาหนังสือของผู้ใช้เพิ่มขึ้น ลดความสับสนในการค้นหาและบำรุงรักษาชั้นหนังสือได้ง่าย และยังมีการวิจัยว่าการจำหน่ายหนังสือออกทำให้อัตราการยืมเพิ่มขึ้น ดังที่ Slote ได้ศึกษาการคัดเลือกหนังสือออกที่ Harrison Public Library เมื่อคัดเลือกหนังสือนวนิยายจำนวน 1,200 เล่ม ออกไปแล้ว พบว่าหนังสือที่เหลืออยู่มีอัตราการยืมเพิ่มขึ้น ร้อยละ 6.2 (อัญชลี สุทธธรรม, 2522) McKee (1981) ศึกษาการจำหน่ายออกที่ห้องสมุด

Forest Hill Branch ซึ่งเป็นห้องสมุดสาขาของ Toronto Public Library โดยใช้วิธีการคัดเลือกหนังสือออกแบบเดียวกับของ SLOTE และนำผลการวิจัยมาศึกษาเปรียบเทียบกับที่ SLOTE ได้ศึกษาที่ Harrison Public Library พบว่าการจำหน่ายหนังสือออกทำให้อัตราการยืมเพิ่มขึ้นเช่นกัน

นอกจากห้องสมุดที่พื้นที่เพิ่มขึ้นและการบริการมีประสิทธิภาพมากขึ้นแล้ว การจำหน่ายหนังสือออกยังมีประโยชน์ในเรื่องอื่น ๆ ดังที่ Segal (1980 อ้างถึงใน Roy, 1994) และคนอื่น ๆ ได้ระบุไว้ ดังนี้

1. ทำให้ห้องสมุดที่ทรัพยากรสารสนเทศที่ทันสมัยและน่าเชื่อถือ
2. ทำให้มีความระมัดระวังในการคัดเลือกหนังสือเข้า
3. ทำให้ทราบว่าทรัพยากรสารสนเทศของห้องสมุดมีจุดเด่นจุดด้อยด้านใดบ้าง
4. ทำให้มีการสำรวจทรัพยากรสารสนเทศ เพื่อนำมาซ่อมแซมหรือจัดหาทดแทน
5. ประหยัดค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษาทรัพยากรสารสนเทศ
6. ประหยัดเวลาของผู้ใช้ในการค้นหาหนังสือที่ต้องการ และประหยัดเวลาของเจ้าหน้าที่ในการดูแลรักษาหนังสือ
7. ทำให้บรรณารักษ์ได้ติดต่อกับอาจารย์ในสาขาวิชาเพิ่มมากขึ้น

ข้อจำกัดในการจำหน่ายหนังสือออก

การจำหน่ายหนังสือออกย่อมมีผลกระทบต่อผู้ใช้หากมีการพิจารณาผิดพลาด บรรณารักษ์จึงต้องปฏิบัติด้วยความระมัดระวังและรอบคอบ อาจกล่าวได้ว่าการจำหน่ายหนังสือออกมีประเด็นจรรยาบรรณเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะเป็นการตัดสินใจหรือพิจารณาของคนกลุ่มหนึ่ง แต่กระทบถึงประโยชน์ของคนอีกส่วนหนึ่ง และยังมีประเด็นเกี่ยวกับจิตวิทยา ในแง่ที่ว่าบางวัฒนธรรมเห็นคุณค่าของหนังสือหรือสิ่งที่เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างยิ่ง (Bazirjian and Ericson, 1994) การคัดเลือกหนังสือออกจึงต้องอยู่บนพื้นฐานของความต้องการของผู้ใช้ และเป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศไม่ได้ขึ้นอยู่กับความนิยมชมชอบของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

นอกจากนี้การปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกต้องใช้เวลาในการปฏิบัติงานมาก ทำให้บรรณารักษ์ไม่มีเวลาในการปฏิบัติงาน จากการศึกษาของ Reed และ Erickson (1993)

ได้พบปัญหาในการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกที่ห้องสมุด Moorhead State University ดังนี้

1. บรรณารักษ์ไม่มีเวลาในการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก
2. บรรณารักษ์ไม่มีแรงจูงใจในการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก
3. การให้นักศึกษาช่วยงานมาปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก ไม่สามารถทำให้งานดำเนินไปอย่างราบรื่นได้
4. มักมีเรื่องอื่น ๆ แทรกในระหว่างการดำเนินงานจำหน่ายหนังสือออก
5. มีอาจารย์จำนวนน้อยที่มาช่วยพิจารณาการจำหน่ายหนังสือออก

Engeldinger (1980) ได้ศึกษาการดำเนินงานหนังสืออ้างอิงของห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา จำนวน 377 แห่ง พบว่าบรรณารักษ์ไม่มีเวลาในการปฏิบัติงาน ซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก คือทำให้การจำหน่ายหนังสือออกเป็นงานที่ต้องปฏิบัติเป็นอันดับรองลงไป

สรุป

การจำหน่ายหนังสือออกเป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรสารสนเทศให้มีความทันสมัยและเป็นที่ต้องการของผู้ใช้ตลอดเวลา อีกทั้งทำให้ห้องสมุดมีบริการที่มีประสิทธิภาพ และช่วยแก้ปัญหาข้อจำกัดด้านพื้นที่ของห้องสมุดในการจัดเก็บทรัพยากรสารสนเทศใหม่ ๆ โดยการนำทรัพยากรสารสนเทศที่สภาพไม่เหมาะสม มีการใช้น้อย หรือไม่มีการใช้ออกจากชั้นหนังสือ การจำหน่ายหนังสือออกควรมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และกำหนดเป็นนโยบายเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงาน ในการคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกควรมีการกำหนดหลักเกณฑ์ ซึ่งจะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบและระมัดระวัง การจำหน่ายหนังสือออกควรใช้หลักเกณฑ์เชิงปริมาณ ได้แก่ สภาพตัวเล่ม อายุ การใช้ และหลักเกณฑ์เชิงคุณภาพ ได้แก่ เนื้อหา ภาษา ควบคู่กันไปใน การพิจารณา เพื่อให้เกิดความถูกต้องและไม่ผิดพลาด หนังสือที่คัดเลือกออกจากห้องสมุดจะจำหน่ายออก ด้วยวิธีการที่เหมาะสม ได้แก่ การย้ายเก็บในระบบชั้นปิด การโอนให้ห้องสมุดสาขา การบริจาค การแลกเปลี่ยน การเปลี่ยนรูปเป็นวัสดุย่อยส่วน การขาย การทำลาย เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการจำหน่ายหนังสือออก มีดังนี้

Engeldinger (1986) สํารวจการบริหารงานหนังสืออ้างอิง โดยเฉพาะในเรื่อง การจำหน่ายหนังสือออกในห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา จำนวน 377 แห่ง พบว่าห้องสมุดจำนวนน้อย ที่มีนโยบายการจำหน่ายหนังสือออก ขณะที่ห้องสมุดร้อยละ 81.4 มีการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก ซึ่งชี้ให้เห็นว่าห้องสมุดหลายแห่งปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออก โดยไม่มีการกำหนดแนวทางอย่างเป็นทางการ สาเหตุที่ห้องสมุดมีการปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกเนื่องจากปัญหาเรื่องเนื้อที่เป็นสิ่งสำคัญ และห้องสมุดส่วนใหญ่ปฏิบัติต่อเนื่องเป็นประจำมากกว่า 1 ครั้ง ในทุก 2 ปี หลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกจะพิจารณาการมีฉบับพิมพ์ครั้งใหม่ ร้อยละ 93.9 พิจารณาอายุหนังสือเป็นอันดับรองลงมา คือ ร้อยละ 89.1 ส่วนการใช้ที่มีการพิจารณาเป็นจำนวนน้อยเพียงร้อยละ 54 โดยพิจารณาจากการสอบถามบรรณารักษ์ว่ามีการใช้หรือไม่ หรือรู้ว่ามิใคร่ใช้บ้าง ซึ่งเป็นความคิดเห็นส่วนบุคคลมากกว่า มีห้องสมุดเพียงร้อยละ 23 ที่พิจารณาเกณฑ์การใช้อย่างมีแบบแผนโดยการสำรวจการใช้ ส่วนวิธีการจำหน่ายหนังสือออกที่ห้องสมุดเลือกใช้ ส่วนใหญ่ใช้วิธีเปลี่ยนไปเป็นหนังสือทั่วไปที่มีการยืมได้ การสำรวจนี้ยังพบปัญหาสำคัญในการดำเนินงานจำหน่ายออกหนังสืออ้างอิง คือบรรณารักษ์เห็นว่างานจำหน่ายหนังสือออกเป็นงานอันดับรอง และจะสนใจงานจำหน่ายหนังสือออกเมื่อมีปัญหาเรื่องเนื้อที่

Fisher (1984-85) ศึกษาการจำหน่ายหนังสือออกที่ Library of California State University, Dominguez Hills โดยเปรียบเทียบการคัดหนังสือออกด้วยวิธีพิจารณาอายุหนังสือ และการใช้ โดยศึกษาหนังสือสาขาธุรกิจ/เศรษฐศาสตร์ ได้แก่ หมวด HA-HJ พบว่าหนังสือร้อยละ 8 ถูกคัดเลือกออกเมื่อใช้เกณฑ์อายุหนังสือพิจารณา และหนังสือร้อยละ 30 ถูกคัดเลือกออก เมื่อใช้เกณฑ์การใช้โดยพิจารณาสถิติการยืมในอดีต เมื่อนำเกณฑ์ทั้ง 2 วิธีมารวมในการพิจารณา มีหนังสือร้อยละ 4.6 ถูกคัดเลือกออก ผลการศึกษาแสดงว่าควรจำหน่ายออกหนังสือที่มีอายุเก่าและมีการใช้น้อยเท่านั้น

Fussler and Simon (1961 อ้างใน Seymour, 1972) ได้ศึกษารูปแบบการใช้หนังสือในห้องสมุดวิจัยขนาดใหญ่ เพื่อระบุหนังสือที่ไม่มีการใช้และจัดเก็บหนังสือที่มีการใช้น้อย โดยเขาได้ศึกษาในห้องสมุดมหาวิทยาลัยหลายแห่ง พบว่าแต่ละแห่งมีรูปแบบการใช้คล้ายคลึงกัน

และเขาได้พัฒนาหลักเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือโดยใช้การไ้ ปีที่พิมพ์ และภาษา ผสมผสานกัน แล้วนำมาทดสอบความน่าเชื่อถือของหลักเกณฑ์โดยให้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา 2 กลุ่มพิจารณาหนังสือที่คัดเลือกออกโดยใช้เกณฑ์ช่วงเวลาหนังสือถูกพิมพ์ครั้งสุดท้ายใน 4 สาขาวิชา ได้แก่ เคมี เศรษฐศาสตร์ วรรณกรรมอังกฤษและอเมริกัน และภาษา Teutonic พบว่าหนังสือที่ถูกคัดเลือกออกในสาขาวิชาเคมี และเศรษฐศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชาเห็นด้วยว่าสมควรคัดเลือกออก ส่วนในสาขาวิชาวรรณคดีอังกฤษและอเมริกัน และภาษา Teutonic มีการคัดเลือกออกที่แตกต่างกัน ระหว่างการคัดเลือกออกโดยใช้เกณฑ์การไ้ และการพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าสาขาวิชาต่าง ๆ ไม่สามารถไ้หลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือออกแบบเดียวกันได้ สิ่งสำคัญที่ค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้คือ การไ้ในอดีตเป็นเครื่องชี้ที่ดีที่สุดของการไ้ในอนาคต และเขาได้กำหนดจำนวนปีเพื่อพิจารณาการไ้ คือ สถิติการไ้ใน 20 ปี สถิติการไ้ใน 5 ปี และ ไม่ไ้สถิติการไ้ โดยมีหลักเกณฑ์ที่พิมพ์ของหนังสือ และภาษา เป็นเกณฑ์ไ้เป็นลำดับถัดมา

Gosnell (1944 อ้างถึงใน Roy, 1994) วิจัยความสัมพันธ์ของปีที่พิมพ์ของหนังสือ และอัตราการพิมพ์ เพื่อพยากรณ์หนังสือที่ไม่มีการใช้ในสาขาวิชาต่าง ๆ พบว่าผู้ไ้ห้องสมุด มหาวิทยาลัยจะไ้สิ่งพิมพ์ใหม่ ๆ มากกว่าสิ่งพิมพ์เก่าที่การใช้จะลดน้อยลงในแต่ละปีนับตั้งแต่จัดพิมพ์มา และเขายังให้คำแนะนำว่าหนังสือที่มีการไ้น้อยหรือไม่มีการใช้เลยควรย้ายไปอยู่ในที่ที่มีการเข้าถึงน้อย และเขาได้กำหนดหลักเกณฑ์ที่เป็นทฤษฎีการจำหน่ายหนังสือออกว่า "มีความสัมพันธ์ระหว่างอายุของหนังสือและการไ้"

Joswick and Stierman (1993) ได้จัดทำโครงการจำหน่ายออกหนังสืออ้างอิง โดยปฏิบัติงานในรูปแบบกรรมการ ประกอบด้วย บรรณารักษ์ 6 คน ซึ่งเป็นบรรณารักษ์งานอ้างอิงทั้งหมด เนื่องจากบรรณารักษ์งานอ้างอิงมีความเชี่ยวชาญและมีความรู้ในงานที่ปฏิบัติ จึงสมควรเป็นผู้ตัดสินใจในการจำหน่ายออก บรรณารักษ์แต่ละคนจะได้รับมอบหมายให้พิจารณาหนังสืออ้างอิงแต่ละชื่อเรื่อง โดยใช้ประสบการณ์และความรู้ในวรรณกรรมนั้น ๆ รวมทั้งไ้หลักเกณฑ์ที่พิมพ์ ความถูกต้องของเนื้อหา หนังสือที่บรรณารักษ์แต่ละคนพิจารณาจำหน่ายออกจะนำเสนอให้คณะกรรมการพิจารณาอีกครั้ง โครงการนี้ไ้เวลาดำเนินงาน 2 ปี ปรากฏว่าพิจารณาหนังสือได้ร้อยละ 65 ของหนังสืออ้างอิงทั้งหมด สามารถจำหน่ายออกหนังสืออ้างอิงประมาณ 1,000 ชื่อเรื่อง การดำเนินโครงการนี้พบว่าการศึกษาคัดเลือกรายชื่อหนังสือเพื่อจำหน่ายออกโดยบุคคลเป็น

ผู้พิจารณาและเสนอให้คณะกรรมการพิจารณาเห็นชอบอีกครั้ง เป็นการปฏิบัติงานที่ได้ผลอย่างยิ่ง เพราะเป็นการพิจารณาโดยใช้ประสบการณ์และความเชี่ยวชาญของบุคคลหลายคน

McKee (1981) ได้จำหน่ายหนังสือออกที่ห้องสมุดประชาชน Forest Hill Branch ซึ่งเป็นห้องสมุดสาขาของ Toronto Public Library โดยใช้หลักเกณฑ์ shelf-time period ของ Slote และตั้งสมมติฐานเช่นเดียวกับ Slote ว่า การใช้ในอดีตเป็นเครื่องชี้การใช้ในอนาคต เขาศึกษาโดยการติดสัญลักษณ์หนังสือทุกเล่มที่ได้รับคืนที่โต๊ะจ่าย-รับ และหนังสือที่มีการใช้ภายในจะติดสัญลักษณ์ก่อนเรียงชั้นขึ้นใหม่ในแต่ละวัน โดยปฏิบัติตั้งแต่เดือนมีนาคม-- ธันวาคม 1979 หลังจากนั้นหนังสือที่ไม่มีสัญลักษณ์แสดงว่าไม่มีการใช้ จะถูกพิจารณาจำหน่ายออก มีหนังสือถูกจำหน่ายออกร้อยละ 15.8 สิ่งที่ยังค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้คือ วิธีการ shelf-time period เป็นวิธีการที่ประหยัดค่าใช้จ่ายและเวลาของเจ้าหน้าที่ และยังเป็นวิธีการคัดหนังสือออกที่ไม่ต้องใช้เวลาตัดสินใจจากตัวบุคคล นอกจากนี้ยังพบว่า การจำหน่ายหนังสือออกทำให้มีการใช้เพิ่มขึ้น

Morse (1968 อ้างถึงใน Roy, 1994) ศึกษาการจำหน่ายหนังสือออกที่ M.I.T. โดยเปรียบเทียบการใช้หลักเกณฑ์ที่พิจารณาสถิติการยืมในอดีตและอายุหนังสือ ปรากฏว่าเมื่อใช้หลักเกณฑ์ที่พิจารณาสถิติการยืม หนังสือถูกคัดออกจำนวน 3,600 เล่ม แต่เมื่อใช้หลักเกณฑ์ที่พิจารณาอายุหนังสือ มีหนังสือถูกคัดออก 5,200 เล่ม ซึ่งชี้ให้เห็นว่าหลักเกณฑ์แต่ละวิธีให้ผลแตกต่างกันในการคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก บรรณารักษ์ควรพิจารณาถึงความต้องการที่จะใช้หลักเกณฑ์ใดในการตัดสินใจคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก ซึ่งควรคำนึงว่าหลักเกณฑ์ใดจะเสียค่าใช้จ่ายและเวลาของเจ้าหน้าที่น้อยที่สุด

Reed and Erickson (1993) ศึกษาการจำหน่ายหนังสือออกโดยใช้หลักเกณฑ์เชิงปริมาณร่วมกับหลักเกณฑ์เชิงคุณภาพในการคัดเลือกหนังสือออกที่ Moorhead State University โดยศึกษากับหนังสือหมวด H-HJ และ L ในชั้นแรกพิจารณาหนังสือที่ไม่มีการยืมในช่วง 15 ปี คัดเลือกหนังสือได้จำนวน 36,308 เล่ม แล้วนำรายชื่อหนังสือดังกล่าวตรวจสอบรายชื่อใน Books for college libraries : essay and general index และให้บรรณารักษ์และอาจารย์พิจารณาในชั้นสุดท้าย ปรากฏว่าจำหน่ายออกหนังสือจำนวน 2,531 เล่ม การใช้หลักเกณฑ์เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพผสมผสานกันทำให้การจำหน่ายหนังสือออกมีประสิทธิภาพ

Roy (1990) ได้ทดลองจำหน่ายหนังสือออกในห้องสมุดประชาชน 4 แห่ง โดยใช้หลักเกณฑ์พิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้น และพิจารณาโดยบรรณารักษ์ เพื่อจำหน่ายหนังสือออกจำนวนร้อยละ 10 ของทรัพยากรสารนิเทศของห้องสมุดแต่ละแห่ง ช่วงเวลาที่ใช้เป็นเกณฑ์คือหนังสือที่ไม่ถูกยืมในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาจะถูกคัดออก มีห้องสมุด 2 แห่ง ใช้ช่วงเวลา 5 ปีที่หนังสือไม่ถูกยืม ซึ่งขึ้นอยู่กับรูปแบบของการใช้ของแต่ละแห่ง ในการคัดเลือกหนังสือออกโดยพิจารณาช่วงระยะเวลาที่หนังสือถูกยืม ผู้วิจัยและนักศึกษาช่วยงานเป็นผู้ปฏิบัติ และให้บรรณารักษ์แต่ละห้องสมุดเป็นผู้พิจารณาเพื่อตัดสินใจขั้นสุดท้าย ผลการศึกษาพบว่าการใช้หลักเกณฑ์พิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้นเป็นวิธีการที่สามารถคัดเลือกหนังสือที่ไม่มีการใช้ได้ชัดเจนและถูกต้อง และบรรณารักษ์เป็นผู้พิจารณาอีกครั้ง ทำให้การจำหน่ายหนังสือออกมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่การศึกษานี้ไม่พบว่ามีอัตราการยืมเพิ่มขึ้นหลังจากจำหน่ายหนังสือออกแล้ว

Signori (1985) ได้ทดลองจำหน่ายหนังสือออกที่ University of Victoria Library โดยในขั้นแรกได้ตั้งคณะทำงานประกอบด้วย บรรณารักษ์งานอ้างอิง 2 คน บรรณารักษ์งานวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่หนังสือ 2 คน บรรณารักษ์งานทรัพยากรสารนิเทศ 3 คน และบรรณารักษ์ระดับผู้บริหาร 1 คน ทำการศึกษาและกำหนดหลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือ ซึ่งคณะทำงานได้กำหนดหลักเกณฑ์ทั่วไปเพื่อให้พิจารณาคัดเลือกได้ง่ายและครอบคลุมได้หมด และกำหนดหลักเกณฑ์เฉพาะที่เกี่ยวกับปีที่พิมพ์ สภาพตัวเล่ม การมีฉบับพิมพ์ครั้งใหม่ การมีฉบับซ้ำ รวมถึงความน่าเชื่อถือของเนื้อหาหนังสือ ซึ่งเป็นการพิจารณาที่ต้องใช้ความสามารถของบรรณารักษ์อย่างมาก ต้องมีการปรึกษากับอาจารย์ คณะทำงานได้เริ่มทดลองจำหน่ายหนังสือออกเมื่อเดือนมิถุนายน 1982 ประเมินหนังสือจำนวน 9,771 เล่ม มีหนังสือเพียง 149 เล่มที่ถูกจำหน่ายออกเนื่องจากเป็นฉบับพิมพ์เก่าและมีฉบับซ้ำ เหตุที่คัดเลือกหนังสือออกได้น้อยเนื่องจากตัดสินใจได้ยาก คณะทำงานให้ข้อคิดเห็นว่าองค์ประกอบของคณะทำงานควรมีจำนวนน้อย และบรรณารักษ์ที่รับผิดชอบงานพัฒนาทรัพยากรสารนิเทศเหมาะสมที่จะเป็นผู้พัฒนาโยบายการจำหน่ายหนังสือออก

Slote (1975 อ้างถึงใน อัญชลี สุตธรรม, 2522) ได้กำหนดเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือออก โดยใช้การพิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้น (shelf-time period) ที่ Harrison Public Library โดยจับบันทึกการยืมของหนังสือทุกเล่มที่โต๊ะจ่าย-รับเป็นเวลา 10 เดือน หนังสือที่มีการยืมถือได้ว่าเป็นทรัพยากรสารนิเทศหลัก ห้องสมุดสามารถจำหน่ายออกหนังสือนวนิยายจำนวน 1,200 เล่ม และยังพบว่าทำให้หนังสือที่เหลืออยู่มีการยืมเพิ่มขึ้นร้อยละ

6.2 นอกจากนี้ยังได้ทำการวิจัยที่ห้องสมุดประชาชนอีก 5 แห่ง โดยศึกษาเฉพาะหนังสือนวนิยายเท่านั้น โดยพิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้นเปรียบเทียบกับปีที่พิมพ์ของหนังสือ พบว่าการยืมในอดีตเป็นเครื่องชี้การยืมในอนาคต ซึ่งทำให้ทราบว่าหนังสือเล่มใดเป็นที่ต้องการของผู้ใช้

Trueswell (1965 อ้างถึงใน Seymour, 1972) ได้เสนอวิธีการพิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก โดยศึกษาสถิติการยืมที่ผ่านมาของหนังสือแต่ละเล่มในช่วงเวลาหนึ่ง พบว่าหนังสือร้อยละ 11 ถูกยืมอย่างน้อย 1 ครั้ง ในช่วง 1 เดือนที่ผ่านมา หนังสือร้อยละ 97 ถูกยืมอย่างน้อย 1 ครั้งในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา และหนังสือร้อยละ 99 ถูกยืมอย่างน้อย 1 ครั้งในช่วง 8 ปีที่ผ่านมา เขาจึงกำหนดว่าหนังสือที่ไม่มีการยืมในช่วงก่อน 8 ปี ควรย้ายออกจากชั้นหนังสือ เมื่อเขาไปศึกษาการใช้หนังสือในแต่ละสาขาวิชา พบว่าช่วงเวลาหนังสือร้อยละ 99 ถูกยืมอย่างน้อย 1 ครั้ง แตกต่างกันไป ไม่ใช่ในช่วง 8 ปีเหมือนการศึกษาในครั้งแรก ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารูปแบบการใช้ในแต่ละสาขาวิชาแตกต่างกัน ดังนั้นหลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกในแต่ละสาขาวิชาจะแตกต่างกัน

Truett (1990) สำนวจการจำหน่ายหนังสืออ้างอิงในห้องสมุด 14 แห่ง เป็นห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา 9 แห่ง ห้องสมุดประชาชน 5 แห่ง ผลการสำรวจพบว่ามีห้องสมุด 2 แห่งเท่านั้นที่นโยบายการจำหน่ายหนังสือออกเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร ผู้ปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา โดยมีเจ้าหน้าที่ช่วย 4-5 คน บางครั้งผู้บริหารงานหนังสืออ้างอิงหรือผู้บริหารห้องสมุดมาช่วยในการประเมินหนังสือและจำหน่ายหนังสือออก และห้องสมุดทั้ง 2 ประเภทคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออกโดยพิจารณาอายุหนังสือและการใช้เป็นส่วนใหญ่

สำหรับงานวิจัยการจำหน่ายหนังสือออกในประเทศไทย พบว่ามีเพียงเรื่องเดียว คือ อัญชลี สุพรรณ (2522) ศึกษาเปรียบเทียบการคัดหนังสือออกด้วยวิธีพิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้น และปีที่พิมพ์ และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการคัดหนังสือออกทั้ง 2 แบบ โดยศึกษากับหนังสือภาษาไทยและภาษาอังกฤษในหมวดวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ ที่พิมพ์ช่วง พ.ศ. 2483 - 2519 หรือ ค.ศ. 1904 - 1976 พบว่าหนังสือที่พิมพ์หลัง พ.ศ. 2499 หรือ ค.ศ. 1956 มีการใช้มากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบเกณฑ์การใช้หนังสือโดยพิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้นและปีที่พิมพ์ของหนังสือ ไม่พบว่าวิธีพิจารณาช่วงเวลาหนังสืออยู่บนชั้นเป็นเกณฑ์การคัดเลือกที่ดีกว่าวิธีพิจารณาปีที่พิมพ์

งานวิจัยดังกล่าวข้างต้นจำแนกเรื่องที่มีการวิจัยได้ดังนี้

1. การสำรวจการจำหน่ายหนังสืออ้างอิงเกี่ยวกับนโยบาย ระยะเวลาปฏิบัติงาน ผู้ปฏิบัติงาน หลักเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือออก และวิธีการจำหน่ายออก ได้แก่ งานวิจัยของ Engeldinger (1986) และ Truett (1990)
2. การปฏิบัติงานจำหน่ายหนังสือออกโดยคณะกรรมการที่จัดตั้งโดยเฉพาะ เพื่อกำหนด หลักเกณฑ์และดำเนินการจำหน่ายหนังสือออก ได้แก่ งานวิจัยของ Joswick and Stierman (1993) และ Signori (1985)
3. การใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก จำแนกได้ดังนี้
 - 3.1 การพิจารณาช่วงเวลาที่หนังสือถูกยืมครั้งสุดท้าย ได้แก่ งานวิจัยของ Trueswell (1965 อ้างถึงใน Seymour, 1972)
 - 3.2 การพิจารณาช่วงระยะเวลาที่หนังสืออยู่บนชั้น ได้แก่ งานวิจัยของ McKee (1981) และ Slote (1975 อ้างถึงใน อัญชลี สุทธธรรม, 2522)
 - 3.3 เปรียบเทียบการใช้หลักเกณฑ์ที่พิจารณาอายุหนังสือและการใช้ในอดีต ได้แก่ งานวิจัยของ Fisher (1984-85), Gosnell (1944 อ้างถึงใน Roy, 1994), Morse (1986 อ้างถึงใน Roy, 1994) และ อัญชลี สุทธธรรม (2522)
 - 3.4 การใช้หลักเกณฑ์เชิงปริมาณ (ปีที่พิมพ์, การใช้) ควบคู่ไปกับหลักเกณฑ์เชิงคุณภาพ (การตรวจสอบรายชื่อ, การพิจารณาโดยบรรณารักษ์หรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาวิชา) ในการคัดเลือกหนังสือเพื่อจำหน่ายออก ได้แก่ งานวิจัยของ Fussler and Simon (1961 อ้างถึงใน Seymour, 1972), Reed and Erickson (1993) และ Roy (1990)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย